

τικῶ ὑπομνήματι με συχνὰς προσθήκας ex H., ex Theodoretō προκαλοῦν τὸ σέβας πρὸς τὸν μόχθον καὶ τὴν ἀγχινοῖαν τοῦ ἐκδότου. Τέλος οἱ πίνακες τῶν 121 τριστήλων σελίδων εἶναι συντεταγμένοι πέρα τῆς ἐπιμελείας καὶ με διάκρισιν τῆς ποικιλίας τῶν σημασιῶν κάθε λέξεως τόσον λεπτομερῶς, ὥστε νὰ διευκολύνουν τὸν μελετητὴν τοῦ ἔργου. Ἐν κεφαλαίῳ τὸ ἀποτελεσθὲν κείμενον κατὰ τὴν κρίσιν μου ἔχει συμπληρωθῆ κατὰ τὸν ἀρτιώτερον δυνατὸν τρόπον, Ἴπολύτειον καὶ κατὰ τὰς ἰδέας καὶ κατὰ τὴν ἐκφρασιν, τὸ δὲ ὅλον βιβλίον ἀποτελεῖ μίαν μεγαλοπρεπῆ φιλολογικὴν προσφοράν.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

Karen Jo Torjesen, *Hermeneutical Procedure and Theological Method in Origen's Exegesis*, Ἔκδ. Walter de Gruyter, Berlin, New York 1986, σελ. 183.

Ἡ πολὺ περιεκτικὴ περὶ τοῦ Ὀριγένους βιβλιογραφία ἐμπλουτίστηκε προσφάτως με ἄλλην σημαντικὴν μελέτην ἐπάνω στὸ πολὺπλοκο καὶ συγχρόνως πολυσυζητημένο πρόβλημα τῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου τοῦ Ὀριγένους. Τὸ ἔργο αὐτὸ εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος στὴ γνωστὴ σειρὰ «*Patristische Texte und Studien*» (τόμος 28), ποῦ ἐπιμελεῖται ἀπὸ τοὺς καθηγητὰς K. Aland καὶ W. Schneemelcher.

Μετὰ ἀπὸ ἓνα σύντομον πρόλογον (σελ. VII) ὁ ὁποῖος ἐξηγεῖ τὴν σημασίαν παρομοίας ἐργασίας διὰ τὴν κατανόησιν ὄχι μόνον τοῦ ἐρμηνευτικοῦ συστήματος τοῦ Ὀριγένους, ἀλλὰ καὶ γενικῶς διὰ τὴν σωστὴν ἐπινόησιν τῆς «ἀλληγορικῆς» ἢ «πνευματικῆς» λεγομένης μεθόδου ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν — ἡ μελέτη τῆς Karen Jo Torjesen διαιρεῖται εἰς τέσσερα κεφάλαια τῶν ὁποίων προηγεῖται ἡ «Εἰσαγωγή» (σελ. 1-19). Ἀλλὰ τὴν ἐργασίαν καθ' ἑαυτὴν θὰ μπορούσε κανεὶς ἄνετα νὰ τὴν μοιράσῃ καλύτερα εἰς δύο μέρη: τὸ πρῶτον μέρος (κεφάλαια I-III) ἀσχολεῖται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς με τὸν καθορισμὸν καὶ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ τρόπου ἐρμηνείας τοῦ Ὀριγένους, ἐνῶ τὸ δευτέρον μέρος, μᾶλλον ἀποδεικτικόν, δικαιολογεῖ καὶ ἐπαληθεύει τὴν ἐρμηνευτικὴν μέθοδον τοῦ Ὀριγένους μέσα στὸ θεολογικὸν καὶ φιλοσοφικὸν του σύστημα.

Στὴν «Εἰσαγωγή» τοῦ βιβλίου (σελ. 1-2) ἡ συγγραφεὺς θέτει, κατ' ἀρχὰς ἱστορικῶς (σελ. 1-3) καὶ ἔπειτα κριτικῶς (σελ. 2-12) τὸ πρόβλημα τῆς ἐξηγητικῆς μεθόδου τοῦ Ὀριγένους. Καὶ τοῦτο διότι, ἡ κριτικὴ τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου τοῦ Ὀριγένους ἀρχίζει με τὸν Λουθήρον καὶ τὸν Melanchthon, διὰ τοὺς ὁποίους μόνον «τὸ ἀπλό, τὸ φυσικὸ νόημα τῆς Γραφῆς εἶναι ἐκεῖνο ποῦ περιέχει τὴν θεϊκὴν ἔννοιαν, τὸ θεϊκὸν μήνυμα». (σελ. 1). Καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἐξ ἄλλου, ἡ ἐκπαιδευτικὴ καὶ διορθωτικὴ δύναμις τοῦ λόγου τῆς Γραφῆς μετετοπίσθη ἀπὸ τὸν Λουθήρον ἀπὸ τὴν «ἀλληγορικὴν» στὴν «γραμματικὴν», ἱστορικὴν τῆς ἔννοιαν (σελ. 1). Καὶ ἡ ἄποψις αὐτῆ τοῦ Λουθήρου ἐπηρεάσασκε σχεδὸν ὅλην τὴν μετέπειτα θεώρησιν τῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου τοῦ Ὀριγένους (Richard Simon, J. F. Denis) με συνέπειαν νὰ ἀμφιβάλλωνται μερικοὶ ἐρευνηταὶ ἀκόμη καὶ διὰ τὸν ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα τῆς ἀλληγορικῆς μεθόδου. (J. F. Denis) ἐνῶ ἄλλοι ἐρευνηταὶ (Harnack νὰ θεωροῦν πῶς τὸ σφάλμα τῆς ἀλληγορικῆς μεθόδου ἔγκειται στὸ ὅτι ὁ Ὀριγένης εἰσήγαγε τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν στὴν ἐρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς (σελ. 3).

Λόγω τῶν παραπάνω ἀπόψεων, ἡ σύγχρονος θεώρησις τῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου τοῦ Ὁριγένους (σελ. 3-12) πρέπει νὰ λύσῃ τρία προβλήματα: α) νὰ δείξῃ πῶς ὁ Ὁριγένης παρέμεινε πιστὸς τῶν ἱστορικῶν στοιχείων τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ὅτι δηλαδὴ «ἡ θεολογικὴ του ἀντίληψις καὶ ἡ ἐρμηνευτικὴ του μέθοδος εἶχαν σαφεῖς σχέσεις μὲ τὴν ἱστορικὴν διάστασιν τῆς ὄλης χριστιανικῆς γνώσεως» (σελ. 4)· β) ὅτι ἡ μέθοδος ποῦ χρησιμοποιοῦσε ἦτο «ἐπιστημονικὴ»· γ) πῶς ἡ ἐρμηνεία τοῦ Ὁριγένους ἦτο θεμελιωδῶς χριστιανικὴ (σελ. 3-5). Στὴν συνέχεια ἐκθέτονται αἱ ἀπόψεις μερικῶν συγχρόνων ἐρευνητῶν (J. Daniélou, H. de Lubac, R. P. C. Hanson, R. Gögler, W. Gruber, J. Tigcheler) περὶ τῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου τοῦ Ὁριγένους (σελ. 5-10). Τὸ σφάλμα ὅλων αὐτῶν τῶν ἀπόψεων ἐντοπίζεται στὸ ὅτι αὐταὶ βασίζονται ἢ μόνον στὴν ἐρμηνεία μερικῶς γενικῶν ἐννοιῶν τῆς θεολογίας τοῦ Ὁριγένους ἢ στὴν μελέτην ἀτομικῶν δρών, ἢ στὴν σύγκρισιν μονομερῶν παραδειγμάτων βιβλικῆς ἐρμηνείας (σελ. 11-12). Ἐνῶ ἀντίθετα, ἡ φιλοδοξία τῆς παρουσίας μελέτης εἶναι νὰ διαπιστώσῃ καὶ νὰ ἀναλύσῃ τὴν δομὴν τῶν διαδικασιῶν καὶ τῶν «βημάτων», ποῦ ἀκολουθεῖ ὁ Ὁριγένης κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐρμηνείας τῶν βιβλικῶν κειμένων. Καὶ μελέτη τῆς ἐρμηνευτικῆς πρακτικῆς τοῦ Ὁριγένους σημαίνει —πάντα κατὰ τὴν ἀποψιν— τῆς συγγραφῆς μας— περισσότερο ἐρευνα τῆς λογοτεχνικῆς μορφῆς ποῦ λαμβάνει ἡ ἐρμηνεία αὐτῆ, παρὰ ἐκθεσις τῶν θεολογικῶν προϋποθέσεων στὰς ὁποίας τελικὰ αὐτὴ βασίζεται. Καὶ στὸν Ὁριγένη συναντῶμεν δύο λογοτεχνικὰς ἐρμηνευτικὰς ἐνότητες: πρῶτον, τὸ λογοτεχνικὸ σύνολον ποῦ δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν κάθε ἀτομικοῦ βιβλικοῦ στίχου, λογοτεχνικὸ σύνολον ποῦ χαρακτηρίζεται ἀπὸ κάποιαν διαδοχὴν «βημάτων»· καί, δεύτερον, τὸ λογοτεχνικὸν σύνολον, ποῦ δημιουργεῖται, δταν ὅλαι αὐταὶ αἱ ἐρμηνευτικαὶ ἐνότητες τῶν ἀτομικῶν στίχων συντάσσονται εἰς ἓνα συνεχῆς σύνολον (σελ. 12).

Προκειμένου νὰ φθάσῃ στὸν σκοπὸν αὐτόν, ἡ συγγραφεὺς ἀκολουθεῖ τὴν παρακάτω μέθοδον ἢ «στρατηγικὴν» (σελ. 12-14): πρῶτον καθορίζει τὰ βασικὰ κείμενα τοῦ Ὁριγένους ἐπάνω στὰ ὁποῖα θὰ γίνῃ ἡ μελέτη (σελ. 14-21), ἔπειτα κάμνει μίαν διεισδυτικὴν ἀνάλυσιν τῆς θεωρίας καὶ τῆς ἐξηγητικῆς διαδικασίας τοῦ Ὁριγένους, ὅπως αὐταὶ ἐφαρμόζονται στὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ψαλμοῦ 37 (σελ. 23-34). Στὸ δεύτερον δὲ μέρος τοῦ κεφαλαίου ἐκτίθεται ἡ περὶ ἐρμηνείας θεωρία τοῦ Ὁριγένους σύμφωνα μὲ τὸ «Περὶ ἀρχῶν» (Δ, 1-3) βιβλίον του (σελ. 35-48). Καὶ ἡ συγγραφεὺς φθάνει στὸ συμπέρασμα ὅτι, κατὰ τὸν Ὁριγένη, ἐρμηνεία τῆς Γραφῆς σημαίνει, στὴν τελευταίαν ἀνάλυσιν, δημιουργία κάποιας σωτηρίας σχέσεως μεταξὺ τριῶν πόλων: τοῦ βιβλικοῦ κειμένου, τῆς ἐρμηνείας καὶ τοῦ ἀκροατοῦ (τοῦ πιστοῦ). Τὸ βιβλικὸν κείμενον περιέχει τὴν σωτηρίαν διδασκαλίαν τοῦ Λόγου Χριστοῦ ὅπως αὐτὴ παρεδόθη παλαιότερα στοὺς ἀγίους. Ἡ ἐρμηνεία, ἢ, καλύτερα ἡ ἐρμηνευτικὴ θεολογία εἶναι ἡ μέθοδος ἢ τῆς ὁποίας ἡ λυτρωτικὴ αὐτὴ διδασκαλία τοῦ Λόγου Χριστοῦ «μεταφέρεται», «μεταφράζεται» διὰ τὸν σημερινὸν ἄνθρωπον-ἀκροατὴν. Ἀπὸ τὴν μεριά του ὁ ἀκροατὴς ἔχει τὴν δυνατότητα, μέσῳ ἀλληγορικῆς, «πνευματικῆς» ἐρμηνείας, νὰ ξανασυναντήσῃ τὴν ἀρχικὴν, τὴν γνησίαν διδασκαλίαν τοῦ Λόγου Χριστοῦ. Ἔτσι, κατὰ τὸν Ὁριγένη, ἡ ἐρμηνεία κάθε στίχου τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἀποτελεῖ καὶ ἓνα «βήμα» ἐμπρὸς πρὸς τὴν γνώσιν τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὴν τελειότητα (σελ. 12-14).

Τὸ δεύτερον κεφάλαιον τῆς μελέτης (σελ. 49-39) ἀσχολεῖται μὲ τὴν παρακολούθησιν τῆς ἐρμηνευτικῆς διαδικασίας τοῦ Ὁριγένους διὰ κάθε στίχον ξεχωριστά. Ἐξετάζει δηλαδὴ μέχρι ποίου βαθμοῦ ἡ ἐξηγητικὴ πρακτικὴ τοῦ Ὁριγένους, ποῦ διεπιστώθη στὴν ἐρμηνεία τῶν Ψαλμῶν, ἐφαρμόζεται καὶ διὰ τὰ ὑπόλοιπα βιβλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ποῦ ἀνήκουν εἰς διαφορετικὰ ἐξηγητικὰ εἶδη (σελ. 49). Τὸ κεφάλαιον αὐτὸ περιέχει ἔτσι μελέτην τῆς ἐρμηνευτικῆς δια-

δικασίας του Ὁριγένους στα βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (τοῦ Ἱερεμιά (σελ. 50-52), τῶν «Ἀριθμῶν» (σελ. 52-54), καὶ τοῦ «Ἄσματος Ἄσμάτων» (σελ. 54-62)), καὶ ἄμεσως μετὰ τὴν ἀνάλυσιν τῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου τοῦ Ὁριγένους στα βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης, καὶ συγκεκριμένα στὰς «Ὁμιλίας στοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον (σελ. 63-64) καὶ στοῦ «Ἐπόμνημα στοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον» (σελ. 64-69). Φθάνει δὲ στοῦ συμπέρασμα, ὅτι ἡ διαφορὰ μεταξύ τῆς ἐρμηνείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τῆς ἐρμηνείας τῆς Καινῆς Διαθήκης εὐρίσκεται στὴν διαφορετικὴν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτά. Στὴν Παλαιὰν Διαθήκην ὁ Χριστὸς ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν πιστὸν διὰ μέσου τῶν προφητῶν, ἐνῶ στὴν Καινὴν Διαθήκην ἡ ἐπικοινωνία τοῦ πιστοῦ μὲ τὸν Χριστὸν εἶναι ἄμεσος, ἄνευ μεσολαβητοῦ. «Κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ὁριγένους στὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ὁ ἀκροατὴς προοδεύει στὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου, διὰ συμμετοχῆς στὴν πνευματικὴν αὐξήσιν ἢ πρόοδον κάποιου ἄλλου - τοῦ Νυμφίου, ἢ τοῦ Ψαλμογράφου ἢ τοῦ Ἰσραήλ. Ἀλλὰ, κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ σταῖ Εὐαγγέλια, ὁ ἀκροατὴς τοῦ δὲν ἔχει πιά ἀνάγκην ἀπὸ τὸν πνευματικὸν αὐτὸν μεσολαβητὴν. Κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν Εὐαγγελίων ὁ ἀκροατὴς εὐρίσκεται ἄμεσα ἐνώπιον τοῦ Λόγου, ἐνώπιον τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἰδική του ἐμπειρία, ἢ ἰδική του βίωσις τοῦ Χριστοῦ δὲν μεσολαβεῖται πλέον ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν, ἀπὸ τὴν βίωσιν κάποιου ἄλλου, ὅπως συμβαίνει στὴν πνευματικὴν ἐξήγησιν τοῦ Ὁριγένους στὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Τὸ λογοτεχνικὸν νόημα τοῦ Εὐαγγελίου ἔχει ὡς βασικὸν ἀντικείμενον (subject matter) τὴν ἀνθρωπότητα τοῦ Χριστοῦ· ἢ δὲ πνευματικὴ ἐρμηνεία ἀποκαλύπτει τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ διὰ μέσου τῆς ἀνθρωπότητος» (σελ. 67).

Μετὰ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐπὶ μέρος ἀνάλυσιν τῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου τοῦ Ὁριγένους στα βιβλία τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἡ συγγραφεὺς πραγματεύεται στοῦ Γ' κεφάλαιον περὶ τῆς οργανωτρίας ἀρχῆς στὴν ἐξήγησιν τοῦ Ὁριγένους (σελ. 70-107), δηλαδὴ περὶ τῆς βασικῆς ἀρχῆς τῆς ἐρμηνείας τοῦ Ὁριγένους ποὺ εἶναι ἡ «ὁδοιπορία τῆς ψυχῆς» (the journey of the soul) πρὸς τὴν τελειότητα (σελ. 74). Τὴν βάσιν αὐτῆς τῆς ἐννοίας, ἢ ὅποια ἔχει πλατωνικὰς ρίζας (βλ. Phaed. 66d-67c), ἀποτελεῖ ὁ κεντρικὸς ρόλος ποὺ παίζει ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ στοῦ θεολογικὸ καὶ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Ὁριγένους. «Πρέπει νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ ἐννοία αὐτῆ τοῦ Ὁριγένους περὶ τῆς «ὁδοιπορίας τῆς ψυχῆς» εἶναι παιδεία, εἶναι ὄρος δηλαδὴ, ὁ ὅποιος δείχνει τὴν διαπαιδαγωγικὴν καὶ διορθωτικὴν ἐνέργειαν τοῦ Λόγου, ἐνέργειαν διὰ τὴν ὁποίας κάθε ψυχὴ δέχεται κάποιαν μορφήν διδασκαλίας καὶ ἀποκαλύψεως κατάλληλον διὰ τὰς ἰδιαιτέρας του ἀνάγκας. Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Λόγου πρὸς κάθε ἄτομον εἶναι προοδευτικὴ, ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ μετατρέπεται, μὲ κάθε καινούργιαν θεωρίαν τοῦ Λόγου, γίνεται δηλαδὴ πῶς πολὺ ὁμοία του καὶ γίνεται ἔτσι ἱκανὴ νὰ δεχθῆ ἀπ' αὐτὸν μίαν πλέον πλήρη ἀποκάλυψιν. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ὁριγένους διὰ τὴν παιδαγωγίαν τοῦ Λόγου σχετίζεται μὲ τὴν διδασκαλίαν του περὶ σωτηρίας. Ἡ «ὁδοιπορία τῆς ψυχῆς» —σάν μιὰ ἀνοδικὴ πορεία τῆς ψυχῆς μέσῳ διαδοχικῶν σταδίων πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ Λόγου:— ἀποτελεῖ στοῦ Ὁριγενιακὸν σύστημα τὴν διαδικασίαν διὰ τῆς ὁποίας ἡ σωτηρία τοῦ ἀτόμου πραγματοποιεῖται καὶ ἐκπληρώνεται» (σελ. 33).

Μετὰ ἀπὸ τὸν ὀρισμὸν τῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου τοῦ Ὁριγένους ὡς «ὁδοιπορία τῆς ψυχῆς» καὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς στοῦ «Περὶ ἀρχῶν» (σελ. 71-72) καὶ στα βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τὰ βιβλία τοῦ Σολομῶντος καὶ «Ἀριθμοὶ» (σελ. 72-77), ἡ συγγραφεὺς παρακολουθεῖ τὰ στάδια ποὺ διακρίνεται ὁ Ὁριγένους στὴν πορείαν τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν τελειότητα, δηλαδὴ τὴν κάθαρσιν ἀπὸ τὰ πάθη (σελ. 77-81), τὴν γνῶσιν τοῦ Λόγου (σελ. 83-84) καὶ τὴν τελειότητα (σελ. 84). Ἡ ἰδία συμπεραίνει ἔπειτα ἀπ' αὐτά, ὅτι ἡ ὀργάνωσις τῆς «ὁδοιπορίας τῆς ψυχῆς» στὸν Ὁριγένην συμπύπτει μὲ τὴν ἀντίληψιν του περὶ σωτηρίας ὡς προοδευτικῆς

(«βῆμα με βῆμα») μεταμορφώσεως τοῦ πιστοῦ. Ὁ δὲ σκοπὸς αὐτῆς τῆς σωτηρίας πορείας εἶναι ἡ «ὁμοίωσις Θεῷ» ἢ τὸ «θεοποιεῖσθαι» (σελ. 85).

Στὸ δεῦτερο μέρος τοῦ τρίτου κεφαλαίου ἐξετάζεται ἡ «ὁδοιπορία τῆς ψυχῆς» εἰς τὴν ἐρμηνευτικὴν μέθοδον τοῦ Ὁριγένους (σελ. 85-107). Στὴν κατὰ στίχον ἐρμηνείαν τοῦ Ψαλμοῦ 37, ἡ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου εἶχε φθάσει στὸ συμπέρασμα, ὅτι —λόγῳ σχέσεως (ταυτίσεως) ποῦ δημιουργεῖται μετὰ τὴν ἐρμηνείαν μεταξὺ τοῦ ψαλμογράφου καὶ τοῦ ἀκροατοῦ— «ἡ ἐξέτασις, ἡ ἐξήγησις κάθε στίχου ἀποτελεῖ μίαν φάσιν ἢ μίαν στιγμὴν στὴν «ὁδοιπορία τῆς ψυχῆς» τοῦ ἀκροατοῦ. πορείαν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀκροατὴς προοδεύει μέσῳ καθάρσεως μέχρι στὴν θέωσιν» (σελ. 86). Τώρα, διὰ νὰ ἐξακριβώσῃ ἕαν τὸ ἐρμηνευτικὸν αὐτὸ σύστημα, ποῦ διεπίστωσε στὴν κατὰ στίχον ἐρμηνείαν τοῦ Ὁριγένους, ἰσχύει καὶ δι' ὀλοκλήρους ὁμιλίας ποῦ ἀνήκουν εἰς διαφορετικὰ ἐρμηνευτικὰ εἶδη, ἡ συγγραφεὺς ἐξετάζει κατὰ σειρὰν τὴν «ὁδοιπορία τῆς ψυχῆς» στὰς Ὁμιλίας (σελ. 87-92) καὶ στὸ «Ἐπιπόνημα στὸ Ἄσμα Ἀσμάτων» (σελ. 93-96), στὰς Ὁμιλίας στοὺς Ἀριθμοὺς (σελ. 96-100), στὸν Ἱερεμίαν (σελ. 100-105) ἀπὸ τὴν μιὰ πλευρὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν ἐρμηνείαν στὰ Εὐαγγέλια (σελ. 105-106).

Τέλος, στὸ τελευταῖον κεφάλαιον, ἡ συγγραφεὺς πραγματεύεται ἐκτενέστερα περὶ τῶν θεολογικῶν θεμελίων τοῦ ἐρμηνευτικοῦ συστήματος τοῦ Ὁριγένους (σελ. 106-147), δηλαδὴ περὶ τῆς παρουσίας τοῦ Λόγου Χριστοῦ μέσα στὴν Ἁγία Γραφή, περὶ τῆς μεσολαβητικῆς ἐνεργείας τοῦ Λόγου εἰς τὴν Γραφήν, περὶ τῆς σχέσεως ποῦ δημιουργεῖται μεταξὺ τοῦ κειμένου τῆς Γραφῆς καὶ τοῦ ἀκροατοῦ, καθὼς καὶ διὰ τὴν παιδαγωγικὴν ἐνέργειαν τοῦ Λόγου μέσῳ τῆς Γραφῆς.

Στὰ παραρτήματα ποῦ ἀκολουθοῦν προσφέρονται στὸν ἀναγνώστην σχηματικὰ δείγματα ἀπὸ τὰς πλέον ἀντιπροσωπευτικὰς κατ' εἶδος ὁμιλίας μετὰ τὴν ἐπισήμανσιν τῶν ξεχωριστῶν στοιχείων, ποῦ ἀποτελοῦν τὴν ἐρμηνευτικὴν ἐνότητα κάθε ἐρμηνευτικοῦ εἶδους (σελ. 148-174). Ἡ ἐργασία κλείνει μετὰ τὴν «κατ' ἐπιλογὴν» βιβλιογραφίαν» (σελ. 175-179) καὶ τοὺς πίνακας τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὁριγένους καὶ τῶν ὀνομάτων συγχρόνων ἐρευνητῶν (σελ. 181-183).

Γραμμένον μετὰ πολὺ «μεράκι» καὶ ἐπιστημονικὸν κῦρος, τὸ βιβλίον τῆς Karen Jo Torjesen ἀφήνει ὥστόσο χώρον διὰ μερικὰς βασικὰς ἐξ ἀπόψεως ὀρθοδόξου θεολογίας παρατηρήσεις.

Πρῶτον, τὸ σχῆμα-σχέσις ποῦ δημιουργεῖται μεταξὺ τοῦ κειμένου, τῆς ἐρμηνείας καὶ τοῦ ἀκροατοῦ, καὶ τὸ ὅποιον ἢ ἴδια θεωρεῖ βασικὸν στοιχεῖον διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου τοῦ Ὁριγένους, ἀποτελεῖ, κατὰ τὴν γνώμην μας, τὸ σχῆμα ὁποιοῦδήποτε ἐκκλησιαστικοῦ μυστηρίου. Κάθε μυστήριον δημιουργεῖ μίαν σωτηρίαν μεταξὺ τοῦ καθ' ἑαυτοῦ μυστηρίου, τοῦ ἐκτελεστοῦ του καὶ τοῦ ἀποδέκτου του. Κατὰ τὴν σχέσιν αὐτὴν, ὁ ἀποδέκτης μέσῳ τῆς ἱεροτελεστίας ποῦ γίνεται ἀπὸ τὸν ἐκτελεστήν (ιερέα ἢ ἐπίσκοπο) ὁδηγεῖται στὴν ἔνωσιν μετὰ τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. Καὶ αὐτὸ μᾶς τὸ λέγει ξεκάθαρα λ.χ. ὁ Νικόλαος Καβάσιλας: «Γιὰ νὰ ἐνωθοῦμε μετὰ τὸν Χριστό, θὰ πρέπει νὰ περάσουμε μέσα ἀπὸ ὅλα ὅσα πέρασε ὁ Σωτῆρας, νὰ ὑποστοῦμε καὶ νὰ γίνουμε καὶ μεῖς ὅσα κι' Ἐκεῖνος... Διότι ἀληθινά, ἐμεῖς γι' αὐτὸ βαπτίζομαστε, γιὰ νὰ πεθάνουμε τὸν θάνατό Του καὶ νὰ ἀναστηθοῦμε μαζί Του· γι' αὐτὸ χριστοῦμαστε (μετὰ τὸ Ἅγιο Μῦρο), γιὰ νὰ γίνουμε κοινωνοὶ Ἐκείνου διὰ τοῦ βασιλικοῦ χρίσματος τῆς θεώσεως (πράγμα ποῦ μᾶς δίνει τὴ δύναμιν νὰ γίνουμε ἡγεμόνες πάντα στὰ πάθη)· καὶ γι' αὐτὸ τρῶμε τὸν ἱερώτατο Ἄρτο καὶ πίνουμε ἀπὸ τὸ θεϊότατο Ποτήριον, γιὰ νὰ κοινωνήσουμε μετὰ τὸ ἴδιον τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα ποῦ ὁ Σωτῆρας προσέλαβε (ἀπὸ τὴν Παρθένον). Ἔτσι, συναπτόμαστε σ' αὐτὸν ποῦ γιὰ χάριν μας σαρκώθηκε καὶ θεώθηκε, πέθανε καὶ ἀναστήθηκε» (Ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ, Β, 2). Μετὰ ἄλλα λόγια, ὅλη ἡ ζωὴ ἐνὸς ὀρθοδόξου πιστοῦ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά συ-

νεχής πορεία με τὸν Χριστὸ διὰ μέσου τῶν μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας. (βλ. π. Δημ. Στανιλόαε, Ἡ πορεία με τὸν Σωτήρα Χριστό, ἐκδ. Τὸ Περιβόλι τῆς Παναγίας, Ἀθήνα, 1984).

Δεύτερον, διὰ νὰ δύναται νὰ θεωρηθῆ πῶς ἡ ἐξήγησις, ἡ ἐρμηνεία «σημαίνει μεσολάβησις, μεσίτευσις τῆς διδακτικῆς σωτηρίας (λυτρωτικῆς) ἐνεργείας τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν ἀκροατὴν» (σελ. 14) καὶ γενικὰ ὅτι ἡ ἐρμηνεία παίζει σωτήριον ρόλον διὰ τὸν ἀκροατὴν, θὰ ἔπρεπε ὁ ἐρμηνευτὴς νὰ ἔχη τὴν συνείδησιν τοῦ ἀλαθῆτου τῆς ἐρμηνείας του. ἄλλοιῶς θὰ ὀδηγήσῃ τοὺς πιστοὺς ὄχι πρὸς τὴν σωτηρίαν, ἀλλὰ πρὸς τὴν αἵρεσιν. Θὰ ἔπρεπε λοιπὸν ὁ Ὁριγένης (διὰ τὸν ὁποῖον γίνεται ὁ λόγος) νὰ ἔχη συνεχῶς τὴν συνείδησιν τοῦ ἀλαθῆτου τῆς ἐρμηνείας του, νὰ εἶναι δηλαδὴ βέβαιος ὅτι ἡ ἰδική του ἐρμηνεία ὀδηγεῖ τὸν ἀκροατὴν (τὸν πιστὸν στὴν θέωσιν) καὶ ὄχι στὴν αἵρεσιν. Συμβαίνει ἄραγε αὐτό; Ὁ ἴδιος ὁ Ὁριγένης ἀμφιβάλλει μερικὲς φορὲς διὰ τὴν ἐρμηνείαν του, τονίζων ὅτι «πρέπει νὰ πιστεύσωμε μόνο ἐκείνη τὴν ἀλήθεια, ποὺ δὲν λοξοδρομεῖ καθόλου ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ ἀποστολικὴν παράδοσιν» (Περὶ ἀρχῶν, Προοιμ. 5) ἐνῶ εἰς ἄλλο σημεῖον, δέχεται ὁ ἴδιος νὰ δώσῃ λόγον μπροστὰ στὴν ἐκκλησία εἰς περίπτωσιν κάποιου σφάλματος εἰς βάρος τῆς διδασκαλίας τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν εὐαγγελικῶν ἐντολῶν (In Iosuaam 7, 6) Καὶ ὁ Ὁριγένης ἔσφαλε εἰς πολλὰ σημεία, γεγονὸς ποὺ ἠνάγκασε τὴν Ἐκκλησίαν νὰ τὸν καταδικάσῃ ἐπισήμως (543).

Τρίτον, τὰ περισσότερα στοιχεῖα ποὺ διαπιστώνει ἡ ἐρευνήτριά μας διὰ τὴν ἐρμηνευτικὴν μέθοδον τοῦ Ὁριγένους, μποροῦν νὰ εὑρεθοῦν εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς ὁμιλίαις τῶν Πατέρων. Τότε, μήπως τὰ στοιχεῖα αὐτὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς γνωρίσματα κάθε προφορικοῦ λόγου, κάθε κηρύγματος;

Ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὰς παραπάνω προσωπικὰ παρατηρήσεις μας, τὸ βιβλίον τῆς Karen Jo Torjesen ἀποτελεῖ μιαν σπουδαίαν καὶ σοβαρὰν εἰσαγωγὴν τόσον εἰς τὴν ἐρμηνευτικὴν, ὅσον καὶ εἰς τὴν βιβλικὴν θεολογίαν τοῦ Ὁριγένους.

Διακ. Δρ. ΗΛΙΑΣ ΦΡΑΤΣΕΑΣ

Γ. Α. Χριστοδούλου, *Σύμμικτα κριτικά*, Ἀθήναι 1986, σελ. 398.

Τὸ βιβλίον περιέχει ὑπὸ 21 τίτλους εἴκοσι τρεῖς ἐργασίας φιλολογικῆς κριτικῆς. Προκαταρκτικῶς σημειοῦμεν ὅτι ὁ Σ(υγγραφεὺς) ἐργάζεται ὑπὸ δύο γενικὰς ἀρχάς. Πρῶτον ὅτι εἰς τὴν ἐκδοσιν ἐνὸς κειμένου καὶ διὰ καὶ κλασσικοῦ ὁ ἀληθινὸς φιλόλογος ὀφείλει νὰ μὴ δεχθῆ τὸ κείμενον του ἀταλαιπώρως οὔτε ἐπομένως καὶ τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότου, ἀλλὰ νὰ ἐλέγξῃ τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν πιστότητα τοῦ κειμένου ἀνατρέχων εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσίν του, τὴν ὁποίαν ἐὰν ὁ ἴδιος δὲν θέλῃ νὰ ἐρευνήσῃ κατὰ βάθος, δύναται νὰ τὴν ἔχη πρόχειρον ἀπὸ τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα, τὸ ὁποῖον οὐδέποτε ἐπιτρέπεται νὰ παραμελῆ. Ἡ δευτέρα ἀρχὴ τοῦ Σ. εἶναι ὅτι καὶ ἡ ἀρχαία μας λογοτεχνία ἢ κλασσικὴ, καὶ ἡ προκλασσικὴ καὶ ἡ μετακλασσικὴ καὶ βυζαντινὴ καὶ ἡ νεοελληνικὴ ἀποτελοῦν τὴν ἀδιαίρετον ἐνιαίαν ἐλληνικὴν φιλολογικὴν γραμματείαν καὶ φιλολογίαν, τὴν Ἑ λ λ ν ο λ ο γ ί α ν —ἀκριβῶς ὡς τὸ διεκήρυσσεν ὁ ἀείμνηστος Ἰω. Συκουτρῆς— συνεπῶς δὲ ἡ ἐκδοσις καὶ τῶν Νεοελληνικῶν φιλολογικῶν ἔργων πρέπει νὰ γίνεται μετὰ τὰς ἰδίας ἐπιστημονικὰς μεθόδους, ἥτοι τὴν διακρίβωσιν τοῦ κει-